

Мукашова А.С.

ПРЕДМЕТ АРАЛЫК БАЙЛАНЫШТАРДЫ АДАБИЯТ САБАГЫНДА ПАЙДАЛАНУУНУН ИЛИМИЙ-МЕТОДИКАЛЫК МАСЕЛЕЛЕРИ

Мукашова А.С.

НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МЕЖПРЕДМЕТНЫХ СВЯЗЕЙ НА УРОКЕ ЛИТЕРАТУРЫ

УДК 378

Предмет аралык байланыштардын дидактикалык маселелери жана алардын түрлөрүн, максат-милдеттерин аныктоо ар тараптуу жүргүзүлөт. Предмет аралык байланыштардын изилденип жаткан проблемалардын аспектиси жана алардын чечилиш деңгээли, конкреттүү байланыштарды бөлүштүрүүдөгү колдонуучу илимий метод.

50-жылдарда предметтер аралык байланыштарды бөлүүдөгү изилдөөлөрдүн негизги методу убактылуу тематикалык, логикалык түшүндүрмөсүн анализдөө менен бөлгөн. Предмет аралык байланыштардын алгачкы классификациясы М.Н.Скаткин, Н.М.Верзилин, П.Г.Кулагин, Ю.Войтиавигус, М.Н.Черкес-Заде жана башкалардын эмгектеринде чагылдырылган. Мындай байланыштардын практикалык аткарылышы билимдин системаланышына жардам берет. Мурда өтүлгөн окшош предметтердин материалдарына таянуу менен алган билимди тереңдетүү оң жактарын көрүүгө мүмкүнчүлүк берет.

Бирок окуу программалары улам өзгөргөн сайын мурун бекитилген түшүндүрмөлүү логикалык жана убактылуу координациялык байланыштар бузулган, алардын практикалык баалуулугу төмөндөгөн жана предмет аралык байланыштарды окутууда көп аспектилүүлүгүн чагылдырган ишенимдүү критерийлерин изилдөө зарылдыгы пайда болгон. Элемент аралык билимдерди камтыган анализ предмет аралык байланыштарды негиздеген метод өнүгө баштаган.

Ошентип, предмет аралык байланыштарды окутуу маселелерин чечүүдө дидактикалык бир тараптуу изилдөөлөрдөн алыс болуу керек экендиги көрүнүп турат.

Окутууда предмет аралык байланыштардын көп аспектилүүлүгүн ачууга багытталган, окутуу процессинин түзүлүшү менен окуу предметин элемент аралык анализин терең байланышта караган, алардын маңызын жана түрлөрүн түшүндүргөн метод катары көрсөтүлгөн.

Предмет аралык байланышты пайдалануу кыргыз адабияты боюнча тандоо сабактарында кеңири мүмкүнчүлүккө ээ. Анда негизги максат – класста өтүлгөн материалды кайталоо эмес, ошол өздөштүрүлгөн билимди ар тараптан кеңейтүү жана тереңдетүү. Анда сабакты уюштуруунун: семинар жүргүзүү, доклад жасоо, талкуу уюштуруу, реферат жазуу сыяктуу формалары көбүрөөк колдонулат. Алар проблемалык окууну уюштурууга кеңири мүмкүнчүлүк ачат. Ал эми проблемалык окуу көп учурда жетелеме (эвристикалык) жана изилдөөчүлүк методдордун жардамы аркасында иш жүзүнө ашырылат. Бул болсо окуучулардан коюлган проблеманы

чечиш үчүн өз алдынча ойлоону, изденүү, проблеманын ички жана тышкы байланыштарын, себеп жана натыйжаларын табууну, далилдөөнү талап кылат.

Мына ошол учурда окуучулардын өз предмети боюнча билгендери, материалдары жетишсиз болуп калат да, аны толукташ үчүн тышкы, предмет аралык байланышка, алардагы фактыларга, эрежелерге, закондорго кайрылат, андан тапкандарын салыштырат жана далил катары пайдаланат. Албетте, мындан кадимки сабакта предмет аралык байланышты ишке ашырыш үчүн проблемалык окуу колдонулбайт деген жыйынтык келип чыкпаш керек. Тек гана кадимки сабактарга караганда факультативдик окууда предмет аралык байланышты пайдалануунун кеңири мүмкүнчүлүктөрү бар деген гана ойду айткыбыз келди.

Предмет аралык байланыш тууралуу проблема 1973-жылы Алма-Атада өткөн Бүткүл Союздук конференцияда каралган. Конференцияда предмет аралык байланыш эки негизде: билими жана ишмердүүлүгү боюнча классификацияланган.

Биринчи учурда катышуучулардын жалпыланган билим системасын түзүү максаты изилденет, экинчи учурда мектептеги ар түрдүү предметтик ишмердүүлүктүн түрлөрүнүн жалпы системасы аныкталат. Предмет аралык байланыш билим деңгээли боюнча жеке илимдердин байланышы аркылуу түзүлөт: тил, теория, прикладдык бөлүк ушул эле учурда жекече илим таануу методу, коом жана жаратылыштын жекече закондордун таануу мүмкүнчүлүгү да түзүлөт.

Предмет аралык байланыштын көп түрдүүлүгү окуу процессинде төмөнкүчө каралат: берилип жаткан көп түшүнүктүн маңызы бир жактуу каралбайт. Предмет аралык байланыш кубулушу көп кырдуу. Алардын мааниси, методу окуу формасынын түзүлүшү рамкада чектелип калбайт. Предмет аралык байланыштын тарбия жана билим берүү аспектилерин айкалыштыруу мугалимдердин ишмердүүлүгү менен түздөн-түз байланыштуу. Бирок, предмет аралык байланышты пайдалануу мугалимдин ишмердүүлүгүндөгү кандайдыр бир бөлүнүп калган нерсе эмес, анын бүткүл сабакты пландаштыруудан тартып, өз предмети боюнча ийрим өткөрүүгө чейинки чыгармачылык ишмердүүлүгүнүн составдуу бир бөлүгү болууга тийиш.

Адамдын аң-сезими, демек таанып-билүүсү улам ошол предметтердин ортосундагы жаңы байланыштарды табуу, аны изилдөө аркылуу өнүгөт. Предмет ортосундагы мындай өз ара байланыш тике жана кайыр байланыштар аркылуу шартталат.

Адабият сабагы болсо көбүнчө кыргыз тили, тарых, коом таануу, боордош элдердин адабияты жана искусствонун башка түрлөрү менен тике байланышта болот.

Мындай байланыш предметтердеги окуу материалдарынын мазмундук окшоштугуна гана негизделген. Ошондуктан предмет аралык байланышты талаптын деңгээлинде иш жүзүнө ашыруу үчүн мугалим кыргыз адабиятына жакын турган жогорудагы предметтердин программалары, окуу китептери жана кошумча окуу-методикалык материалдары менен системалуу түрдө таанышып турушу башкы жана негизги милдет болуп саналат.

Предмет аралык байланыш сабактын кайсы тибинде пайдаланылса да, сабак процессинин төмөнкү үч учурунда:

а) жаңы материалды окуучулардын максималдуу жана тез кабылдоосун камсыз кылуу максатында жаңы билимди өздөштүрөөр алдында;

б) жаңы материал боюнча окуучулардын билимин ар тараптан тереңдетүү максатында жаңы теманы түшүндүрүү процессинде;

в) алган билимди бекемдөө максатында жаңы өтүлгөн материалды корутундулоо, же кийин кайталоо мезгилинде иш жүзүнө ашырылат.

Жаңы өтүлүүчү материал ошол эле предмет боюнча мурда өтүлгөн материалга баруусун жеңилдетет. Ал эми ошол эле методикалык ыкманы предмет аралык байланышка пайдалануу, башкача айтканда, жеке гана предмет боюнча өздөштүргөн билимдерди эмес, башка предметтер боюнча да өздөштүргөн билимдерин пайдалануу, жаңы өтүлүүчү материалды кабылдоодо аны өткөн материал менен байланыштыруунун кеңири мүмкүнчүлүгүн ачат жана окуучулардын кабылдоосун ар тараптан активдештирет. Предмет аралык байланыштын жардамы арасында аз убакыт жумшоо менен окуучулардын жаңы материалды активдүү кабылдоосуна жетишиш үчүн П.Г.Кулагин окумуштуулар тарабынан колдоого алынып, турмушта кеңири пайдаланылып жүргөн анчалык татаал эмес төмөнкү методикалык ыкмаларды билүүнү сунуш кылат: «Ал ыкмаларга: эскертүү, предмет аралык негиздеги тапшырмалар жана суроолор, тарыхый экскурс, салыштыруу» кирет.

Жаңы материалды активдүү кабылдоо үчүн мурунку өтүлгөн сабактарда өздөштүрүшкөн ошол темага байланышы бар материалды окуучулардын эсине салуу небактан бери эле колдонулуп келе жаткан методикалык ыкманын бири. Бирок, башка предметтерден өздөштүргөн билимди экинчи бир предметке айкалыштыруу окуучулар үчүн оңойго тура коюучу иш эмес. Бул үчүн акырындык менен окуучуларды аны айкалыштыра алуунун туруктуу адаттарын иштеп чыгуу керек. Бул жагынан П.Г.Кулагиндин төмөнкү сунушу колдоого татыктуу: «Турмуш көргөзгөндөй, окуучулар мурда өздөштүргөн билимди жаңы шартта, башка предметтердин сабагында өз алдынча колдонууда адегенде кыйналышат. Ошон үчүн тектеш предметтер боюнча билимди эстөөнүн үнөмдүү жолу мугалим окуучулардын билгендерин эсине түшүрүшү зарыл».

Адабият сабагын кайсы предметтер менен байланышта үйрөнүүнүн конкреттүү мүнөздөмөсү Н.К.Крупскаянын 1930-жылдардагы педагогикалык эмгектеринде ачык берилген. Азыркы учурдагы адабият сабагы боюнча өркүндөтүлүп түзүлгөн програмаларда тарых, география, тил, сүрөт искусствосу, музыка сабактарынын адабият сабагы менен байланышта окутуусунун сунуш кылынышы Н.К.Крупскаянын көрсөтмөсүнүн ишке ашышынын ачык мисалы болуп калды. Демек, мугалим баарынан мурун өзүнүн предметине жакын турган предметтерди өздөштүрүүгө тийиш.

Предмет аралык байланышты пайдаланууда мугалим конкреттүү теманы башка предметтен мурда же параллель өтүлүп жаткан темалар менен гана байланыштырбастан, перспективдүү байланыштарды табуу жагын да пландаштыруусу зор мааниге ээ. Адабият сабагын көркөм сөз искусствосунун башка түрлөрү менен тыгыз байланышта өткөрүү – предмет аралык байланышты окуу (сабак) процессинде пайдалануунун негизги каражаттарынан. Ошондуктан адабият мугалими сүрөт искусствосуна жана музыкага этият мамиле жасоо менен аларды өз сабагына чеберлик менен пайдалануусу зарыл.

П.Г.Кулагин мындай деп жазат: «Азыркы окуу китептеринде предмет аралык байланышты жүзөгө ашыруунун мерчемдүү ыкмалары калыптанды. Бул ыкмалардын маанилүүлөрү: аралаш предметтерден алган билимди пайдалануу; мурда алган билимди эске салуу, башка предметтен мурда өздөштүргөн конкреттүү теманы кайра айтып берүү» [316]. Ошондой эле айрым окуу китептеринде предмет аралык байланыштын кандайча ыкмалар менен берилгендигине да кыскача токтолгон.

Гуманитардык илим жаатындагы окуу китептеринин авторлорунун көпчүлүгү предмет аралык байланышты иш жүзүнө ашырууну колдонулуп жүргөн ийкемдүү каражаттарынын, ыкмаларынын бири катары өтүлүп жаткан жаңы теманын материалдарынын башка предметтерде берилишин, тактап айтканда, ошол тема боюнча окуучулар тарабынан мурда өздөштүрүлгөн билимди эске салууну эсептешет.

Көпчүлүк авторлор жаңы теманы түшүндүрүүдө тектеш предметтердин темага байланыштуу материалдарын кыскача айтып берүүнү предмет аралык байланыштын методикалык эң маанилүү ыкмаларынын бири деп карашат. Мындайча айтып бергенде, окуучулар жаңы материалды толук өздөштүрүүгө гана даярдабастан, мурда өтүлгөн материалды ыкчам эске түшүрүүгө көнүгөт. Кыскасы, предмет аралык байланышты ишке ашыруудагы бул ыкма психологиялык жактан да, методикалык жактан да текшерилген, натыйжалуу жыйынтыктарды бири болуп саналат. Адабиятты предмет аралык байланышта үйрөнүү, биринчи ирээтте, тарбиялык окуу мүнөзүнө ээ болот. Предмет аралык байланыш маселесинин күн тартибинде коюлушу азыркы учурдагы илимий прогресстин өнүгүшүнүн талаптары менен тыгыз байланыштуу.

Предмет аралык байланыш мурда өздөштүрүлгөн билимди эске салуу менен кайрадан калы-

бына келтирип, аны жаңы тема менен байланыштыруу аркылуу анын мазмунун тереңдетет, жаңы түшүнүктөр менен байытат.

Предмет аралык проблемалык сабактарды уюштуруу окуучуларды терең билимге ээ кылуунун жана алардын билимге болгон кызыгуусун бекемдөөнүн натыйжалуу формаларынын бири. Орус окумуштуусу Н.В.Максимованын изилдөөсү көрсөткөндөй, билимдердин предмет аралык мазмуну боюнча проблемалык окуу, предмет аралык проблемалуу суроолорду жана андан бөлүүчү милдеттерди коюу, проблемалык кырдаал түзүү жана аларды коллективдүү чечүү жагы бир топ окшош процесстер менен көрүнүштөрдүн себеп-натыйжалык байланышын табуу, аларды талдоо, жалпылоо, салыштыруу сыяктуу билимди предмет аралык тескей билүүсү калыптанат.

Предмет аралык проблемалык сабакты уюштуруу жеке предметтик проблемалык сабакты, кадимки сабакты уюштурууга караганда татаалыраак жана мугалимден чоң даярдыкты талап кылат. Аны уюштуруу жана өткөрүү үчүн мугалим алдын ала төмөнкүлөрдү иштеши керек.

I. Сабакты өткөрүүнүн ордун белгилөө (класстабы же класстан тышкары учурдабы, ийримдеби ж.б.).

II. Предмет аралык проблемалык окууда үйрөнүү үчүн материалды тандап алуу.

III. Материалдын башка предмет менен болгон байланышын белгилөө.

IV. Аны аткаруунун так системасын иштеп чыгуу, сабактын формасын: сабак-лекция, сабак-семинар, сабак-аңгеме аныктоо, сабакты алып баруу методун, проблемалык баяндоо, издөөчүлүктү белгилөө.

V. Сабакты кандай формада, методдо алып барса да, андагы жалпы жана жекече суроолорду даярдоо

зарыл (мындай суроолор өзүнүн предметин пайдаланылып жаткан тектеш предметтин материалдарын камтуу менен алардын ортосундагы байланышты билдирип тургандай болушу керек).

VI. Сабактын конкреттүү планын иштеп чыгуу (предмет аралык проблемалык сабактын ордун белгилөө, үйрөнүлүүчү теманын материалынын мазмунун аныктоо) чечилүүчү проблеманын ооржеңилдигине, сабактын жана методуна көз каранды.

Предмет аралык проблемалык окууну уюштурууда мугалимдин өз предметинин материалынын жанрдык бөтөнчөлүгүнө көңүл буруусу башкы милдет. Мисалы, лирикалык жанрдагы чыгармалар боюнча предмет аралык проблемалык сабак уюштуруу драмалык, эпикалык чыгармаларга караганда айырмасы бар. Айталы адабият сабагынын өзүндө проблемалык жол менен үйрөнүүгө лирикалык жанрдын мүмкүнчүлүгү өтө эле чектүү, анткени, алар көбүн эсе сезимдин чагылышы болгондуктан, аны жалаң эле ой жүгүртүү менен эмоциялык жактан кабылдоо керек.

Жыйынтыктап айтканда, предмет аралык байланышты терең өздөштүрүү менен окуучулардын билим деңгээлин жана сабакка болгон кызыгуусун өздөштүрө алабыз. Ал үчүн предмет аралык байланыш боюнча бир кыйла илимий-методикалык маселелер изилдөөнү талап кылат.

Адабияттар

1. Крупская П.К. Педагогические сочинения. М., 1980.
2. Кулагин П.Г. Межпредметные связи в процессе обучения. М., 1989.
3. Максимова В.Н., Зверев И.Д. Межпредметные связи в современной школе. М., 1981ю
4. Максимова В.Н. Межпредметные связи в процессе обучения. М.;1987